

Kur'an Ayetlerinin Yorumunda Öznellik Sorunu**Fatih TİYEK**

Yrd. Doç. Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

İsmail Kurtul İlahiyat Fakültesi

ftiyek@mynet.com

Özet: Mesajından haberdar olmak amacıyla Kur'an'a yönelen öznenin sahip olduğu insanî vasıflar yapmış olduğu yoruma bir şekilde yansımaktadır. Yorumcunun öznel fikirlerine etki eden bu vasıflar, bazen anlam zenginliğine katkı sağlamaktadır. Bazen de anlamla ilgili derin ihtilafların sebebi olmaktadır. İşte bu çalışmamızda derecesine göre öznelliğin yorum üzerindeki etkisi, anlam zenginliği ve ihtilaflar boyutuyla, ayrı ayrı ele alınacaktır. Kur'an'ın öznel fikirleri onaylatma aracına dönüşmemesi için dikkat edilmesi gereken prensipler vurgulanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Yorum, Te'vil, Tefsir, Öznellik.

The Issue of Subjectivity On Interpretation of the Verses of the Qur'an

Abstract: The human characteristics of the subject who admitted to the Qur'an fort he purpose of to be aware of the message, somehow it reflects on his interpretation. These characteristics affeting the interpreter's subjective ideas, sometimes contributes to the richness of meaning. And sometimes, It is the cause of deep dispute with meaning. In this our study, accordin to the degree the effect of subjectivity on the interpretation will be discussed separately, with size of the meaning richness and disputes. It will attempt to emphasize principles that should be considered for not to transformation of the Qur'an into validating tool for subjective ideas.

Key Words: Qur'an, interpretation, ta'wils, tafsir, subjectivity.

GİRİŞ

İnsan akıl sahibi bir varlık olarak okuduğu, dinlediği metni veya sözü, dinî, siyasî, fikrî hangi alana ait olursa olsun, yeniden yorumlamak, farklı açılardan tartışmaya açmak, onun üzerinde farklı açılımlar yaparak farklı neticelere ulaşmak istemektedir. (Kara, 2001: 213) Kur'an ayetlerinin yorumlanmasının geri planında da bu istek yatmaktadır. İnsanlığın hidayeti için (el-Bakara 2/185) gönderilen Kur'an ayetlerinin ne dediği ile birlikte ne demek istediğinin de ortaya konabilmesi sistemli ve samimi bir yorum faaliyetini gerektirmektedir. Bu faaliyette, Kur'an'ın özellikleri ve yorumcunun sahip olduğu insanî vasıflar ise, ayetlerin yorumunda belli oranda öznelliği olağan hale getirmektedir. Anlam zenginliğine katkı olarak kabul edilmesi gereken bu öznelliği sıfırlamak mümkün değildir. Bu öznelliğin keyfiliğe ve ideolojik kabulleri Kur'an'a onaylatma aracına dönüşmesi ise problemdir. Mesajın alınmasına engel olan bu problemin çözümü ise, öznelliği belli seviyede tutmaktan geçmektedir. Bu da ancak yorumun yeterli birikime ve metodik hareket tarzına dayanmasıyla ve yorumda belli ilkelere riayet edilmesiyle mümkün olabilir.

YORUM VE ÖZNELLİK

Düşünen, üreten, sorunu tespit edip çözüm bulmaya çalışan insanın hem bu özelliklerinin somut bir göstergesi hem de düşünce ve fikir zenginliğinin ateşleyicisi konumundaki yorum, Ahmet Cevizci tarafından "Bir metni, bir haberi, motivasyonu, bilinmeyen ve anlaşılmayan bir eylemi, bir mesajı, bir olayı vb., inceleyip açıklayarak değerlendirme, belli bir bakış açısından hareketle anlamlandırma" olarak tanımlanmaktadır. (Cevizci, 2005: 1779) TDK sözlüğünde ise yorum, "bir yazının veya bir sözün anlaşılması güç yönlerini açıklayarak aydınlığa kavuşturma, anlam verme veya tabir etme" olarak açıklanmaktadır. (TDK Sözlük, II/2464-2465)

Zeki Özcan ise yorumu "yorumcunun metindeki veya sözdaki ipuçlarından hareketle, metinde ve sözde örtük bir biçimde ifade edilen anlama ulaşma çabası" olarak tanımlamaktadır.(Özcan, 2000: 196)

Yorumun ne olduğunu tam olarak ortaya koymak adına onunla ilgisi çerçevesinde İslam düşüncesindeki tefsir ve te'vîl kavramlarına da değinmek gerekir. Lafızla ilgilenen tefsir, (el-İsfahânî, trs.: 380) kapalı lafızdan kastedileni

ortaya çıkarmak anlamına gelmektedir. Rivayet ile ilgili bilgilere dayandığından (ez-Zehebî, 1426/2005: 415-417) Maturidî'nin de dediği gibi te'vîl'e göre daha kesindir. (Kırca, 1997: 162,170) Te'vîl ise, bir delile dayanarak lafzı muhtemel anlamlarından birine hamletmektir. (ez-Zehebî, 1426/2005: II/21; Doğan, 2011: 177) Te'vîl, kelamın manası üzerinde icra edilen zihinsel bir faaliyet (Erten, 2013b: 9) olduğundan Becelî'nin de dediği gibi, daha çok dirayete dayanmaktadır. (ez-Zerkeşî, 1422/2006: 417) Aklın sezgisel ve sembolik gücünü kullanarak görünenden ve bilinenden hareketle görünmeyeni ve bilinmeyeni yakalama uğraşısı olarak kabul edilmesi de (Doğan, 2011/ 176) onun dirayetle ilintisine işaret etmektedir.

Bu açıklamalara göre tefsir, anlamaya yardımcı naklî bilgileri konu edinirken; te'vîl ise, bu bilgilere dayanan aklî tasarrufla sonuç elde etmeyi ifade etmektedir. Tefsir, te'vil açısından ön açıklama mahiyetindedir. Bu yüzden tefsire dayanmayan te'vîlin isabetli olması mümkün değildir. (Erten, 2013b: 11) Kısacası tefsir metnin "ne dediğini", te'vîl ise, "ne demek istediğini" ortaya koyma çabasıdır. Bu bakımdan yorum kavramının karşılığı olarak te'vil daha uygun düşmektedir. Zira te'vîl kavramında da yorumda olduğu gibi ulaşılan sonuçla ilgili bir kesinlikten ziyade ihtimalli durum ve öznellik daha ön plandadır.

Yorum ile ilgili açıklamalarda, 'inceleyip açıklama, aydınlığa kavuşturma, örtük biçimdeki anlama ve bilinmeyeni anlaşılır hale getirme' gibi ifadelerin kullanılması, ondaki amaca işaret etmektedir. Delil ve ipuçlarından yararlanma, muhtemel anlamlarını gözetme ise yorumdaki sistemliliğe dikkat çekmektedir. Çünkü yorumcu, metindeki meçhul boyutu ancak amaç ve sistem dâhilinde yakalar, metinde yeni keşifler yapar, öncekilerin kavrayamadığını okur, düşünilemeyeni düşündür, manasız zannedilen yerden mana üretir, malumdan meçhulü istinbat eder. (Erten, 2013: 16) Böylece muhatap açısından bir şey ifade etmeyen söz veya metni bir şeyler ifade eder hale getirir, onu pasif durumdan aktif duruma geçirmiş olur.

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere yorumdan ortaya çıkan sonuç, yorumcunun bir ürünüdür. Zira tanımda da ifade edildiği üzere yorum, metnin veya sözün ona yönelenin bakış açısıyla anlamlandırılmasından ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda yorum, metin veya sözdeki parçaları yerli yerine koyup metnin veya sözün anlamını ortaya koymaya çalışan yaratıcı bir çalışmadır. (Birand, 1960: 37) Onda bir belirleme ve tercihin söz konusu olması

ise, özneliğin kaçınılmaz olduğunu göstermektedir. (Erten, 2011: 17) Kişi ya da öznenin kendi kendisinin bilincinde olan perspektif ya da bakış açısını ve bilginin kişinin algılarıyla sınırlanması durumunu ifade eden öznellik (Cevizci, 2005: 1311) bir şekilde yoruma etki etmektedir. İnsanın belli bir kültür dünyası içinde doğması ve yetişmesi sebebiyle o dünyanın kendisine sağladığı birikimden tamamen soyutlanması ve boş bir zihinle yorum yapması mümkün değildir. Bu durum yani öznenin kendine ait düşünce, önyargı, heyecan ve duygularını ifade eden özneliğin (Erten, 2011: 11) sonuca etkisi Kur'an ayetlerinin yorumunda da görülmektedir.

KUR'AN AYETLERİNİ YORUMLAMA

Kur'an, soyut, zaman ve mekândan hali bir ortama değil en geniş ve karmaşık faaliyet ve ilgi alanıyla insanın özgün dünyasına müteveccih bir metindir. (Kılıç, 1996: 105) Bu durum onun anlaşılmasını ve ilkelerinin hayata geçirilmesini gerektirdiğinden onu, her dönemde yorumlamanın konusu haline getirmiştir. Yeter ki ulaşılan sonuç, Kur'an lafzının taşıdığı manaların dışına taşırılmasın, Kur'anî bütünlüğü bozabilecek yanlış anlamlandırmalara gidilmesin. Bu sınırlar çerçevesinde Kur'an, kıyamete kadar değişmeden değişik yorumlara açık olarak hayatini sürdürülecektir. (Albayrak, 1996: 40-41)

Kur'an ayetlerinin, nüzulünden günümüze kadarki süreçte, anlama ve yorumlamanın konusu olması onun lafızlarının anlaşılabilirlik açısından aynı seviyede olmamasından ileri gelmektedir. Zira onda herkes tarafından kolayca anlaşılabilen ifadeler olduğu gibi anlaşılması hususunda önemli bir çaba gerektiren, belli oranda kapalılık bulunan, anlaşılması güç, öz ve mecazi anlatımlı ifadelerin bulunması onun tamamının olmasa da bu türden ifadelerinin yorumlanması gerektiğini göstermektedir. Nitekim bunlar, tamamen anlamsız, anlamı olmayan ifadeler olmayıp, anlamları olan ancak bu anlamlar üzerinde nisbî bir belirsizlik bulunan ifadelerdir. Kur'an'ın insanları kendi mesajı doğrultusunda yönlendirebilme gücünün tezahürü için ve evrenselin yaşayan gelenek içinde somutlaşması, fiili varlık kazanması için (Tatar, 2001:497-497) bu tür belirsizliklerin giderilmesi önem arz etmektedir. Celal Kırca'nın yorum ile ilgili "Kur'an ayetlerini, indirildiği zamandaki bağlamları ile anlamak ve bugünde bugün için anlamlandırmak" (Kırca, 2010: 273) görüşü de bu duruma işaret etmektedir. İnsan hayatındaki bu fonksiyonundan dolayı ayetlerin

anlatmak istediğini, mesajını, gerçek anlamını ortaya koyma çabasıyla yapılan yorum; keyfe keder, hiçbir sınırlama ve çerçeve kabul etmeyen bir faaliyet olarak görülmemelidir. Yani yorum öznelliğin sonuna kadar kendini hissettirdiği bir uğraş olmamalıdır. Aksine yorumun istenen katkıyı sağlaması için belli bir sistem içerisinde icra edilmesine özen gösterilmelidir.

KUR'AN AYETLERİNİN YORUMUNDA ÖZNELLİK

Kur'an'ın indiği zaman diliminden günümüze kadar anlaşılması ve yorumlanması yönünde büyük gayretler sarf edilmiştir. Onun mesajlarının evrenselliğinden söz etmek için bu gereklidir de. İlahi muradın ne olduğunun ortaya çıkmasını gaye edinen bu çabaların, İslam coğrafyasını oluşturan birbirinden farklı bölgelerde yapılması ve bu yönde sarf edilen uğraşların farklı tarihsel kesitlere tekabül etmesi, ayrıca yorumlama eylemini gerçekleştiren ilim adamlarının insanın temel özelliklerinden biri olarak farklı kişilik yapılarına sahip olmaları, yorum alanında farklı eğilimlerin, yaklaşım biçimlerinin ve ekollerin oluşmasına neden olmuştur. Bu yaklaşımların veya ekollerin her birinin Kur'an'ın anlaşılması yönünde büyük katkılarının olduğu, bununla birlikte çeşitli oranlarda olumsuzluklarının da bulunduğu bilinen bir gerçektir. (Demir, 2001: 217) Bu durum, Kur'an ayetlerinin kastedilenin tespiti doğrultusunda yorumlanmasının her zaman ideal manada gerçekleşmediğini göstermektedir.

İdeal manadaki yorum çabasında dilin sınırlılığı ve insanın zafiyetleri yorumda yanılmayı ve hata yapmayı olası kılmaktadır. Yapılan yorumlardaki hata ve yanılma ihtimalinden dolayı da doğruyu ve mükemmeli arayış devam etmektedir. Yorumcunun düşünce ve bakış açısına etki eden şartlar ve zamana bağlı değişimler ile birlikte bu arayış bundan sonra da devam edecektir. Çünkü yorum, isabetli olma kadar, yanılığa düşme ihtimalini de bünyesinde taşıyan bir arayıştır. En iyiye ulaşma, en iyiyi ortaya koyma çabası ve arayışı sebebiyle de yorumla ulaşılan sonuç her daim sorgulanacaktır. Bu sorgulamanın hareket noktası ise doğal olarak yorumlama süreci olacaktır. Bu sürecin belirleyici soruları ise yorumun “niçin” ve “nasıl” yapıldığı olacaktır. Amaç ve yönleme işaret eden bu sorular sayesinde metnin veya sözün vermek istediğini ortaya koyma amacıyla (Jansen, 1999: 11) yapılan yorum ile kabul ettiği anlamı metne veya söze onaylatma amacıyla yapılan yorum birbirinden ayrılacaktır. Aynı şekilde yorumcunun ilgi, amaç, niyet, arzu ve önyargılarının tesiriyle ortaya

çıkan yorum ile bu öznel etkilerin en aza indirildiği, bunlar yerine belli bir sistemin ve yöntemin etkisinin görüldüğü yorum da birbirinden ayırt edilecektir.

Bu açıklamalarda, yorum ile ilgili dikkat çekilen; yorumun nihai sonuç olmaması, bünyesinde hata payının ihtimal dahilinde olması ve sürekliliğinden bahsedilmesinin geri planındaki esas etken öznelliktir. Kur'an'ın değil de ona yönelenin bir ürünü olan yorumda belli oranda öznelliğin kaçınılmaz olduğunu kabul etmek gerekir. Sahabe döneminden itibaren her dönemde görülmesi de onun doğal ve insanî bir durum olduğunu göstermektedir. Fatıha Suresi 6. ayetteki الصراط المستقيم tabirine Ali b. Ebî Talib'in "*Kur'an*"; Abdullah b. Mes'ûd'un "*Allah'ın kitabı*"; Abdullah b. Abbas ve Cabir b. Abdullah'ın ise "*İslam*" anlamını vermesi bunun en güzel örneğidir. (et-Taberî, 1423/2002: I/95-96) Ancak bu doğal karşılama hiçbir zaman keyfi yorum ve anlamlandırmaların gerekçesi haline gelmemelidir. Bu açıdan anlam zenginliğine katkı sağlayan öznellik ile ihtilafların geri planındaki öznellik birbirinden ayırt edilmelidir. Anlamı etkileme derecelerinden dolayı bu iki husus ayrı ayrı değerlendirilmelidir.

a. Öznelliğin Anlam Zenginliğine Katkısı

Yorum tanımlarında da dikkat çekildiği üzere, yorumcunun bakış açısı, bilgi birikimi ve yetişme şartları gibi hususların etkisi yoruma öyle ya da böyle yansımaktadır. Zira aynı kelimeyi tanımlamaya çalışan iki müfessirden biri, söz konusu kelimenin farklı anlamlarından birine ağırlık verirken, diğeri bir başka anlamı seçebilmektedir. Aynı şekilde tarihi bağlama dair farklı rivayetleri tercih edebilmektedirler. Yine ayetler arasındaki münasebeti dikkate alıp almamada, Kur'an metnini sözlü bir metin olarak kabul edip etmemede farklı tercihlerde bulunabilmektedir. Kişisel nitelikler ve Kur'anî özellikler çerçevesinde bunların tamamı ihtimal dâhilindedir. Dolayısıyla insanın doğasından kaynaklanan ve kaçınılması mümkün olmayan bu olguyu, toplumun fikrî tekâmülüne olumlu bir katkı olarak kabul etmek gerekir. (Pak, 2005: 210)

Bu türden öznellik, yorumda belli oranda farklılıklara sebebiyet verse de metnin ana ilkelerine bağlı kalmak kaydıyla (Kılıç, 1996: 108) problem olarak görülmemelidir. Çünkü ortaya çıkan farklılık, art niyetten ve daha önce kabul edilen anlamı Kur'an'a onaylatma amacından değil yorumcunun öznel seviyesi

ve şartlarından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla yorumda ulaşılan sonucun metnin veya sözün vermek istediğini muhafaza etme gayretinin bir ürünü olmadığını söylemek mümkün değildir. Yorumun kastedilen anlamı tespit amacıyla yapıldığı, sağlam bilgilere dayandığı ve ilkeleri belirlenmiş yöntem çerçevesinde elde edildiği belli olmaktadır. Bazı ayetlerin anlamlandırılmasında görülen farklılıklar bu iddialarımızı destekler mahiyettedir.

Örneğin Asr suresinin 3. ayetindeki الحق kavramı “Allah yolunda yürüme” (Öztürk, 2013: 862), “gerçek” (Akdemir, 2004: 601), “hak, adalet ve her türlü iyilik” (Şener vd, 2011: 608), “Hakk” (Altuntaş ve Şahin, 2011: 601) şeklinde anlamlandırılmaktadır. Anlamlandırma ile ilgili bu tercihleri, ayetin anlamında çok ciddi değişiklikler oluşturmadığından bunu öznellikten kaynaklanan anlam zenginliğinin bir yansıması olarak kabul etmek gerekir.

Bu konuya ışık tutucu bir diğer örneğimiz ise Duha Suresi 4. ayetin (وللخرة) anlamıyla ilgili tercihlerdir. Zira Hz. Peygamber için teselli ifade eden bu ayet, müfessirler tarafından iki şekilde anlamlandırılmaktadır. Birincisine göre bu ayet, Hz. Peygamber için Ahiretin dünyadan daha hayırlı olduğunu ifade etmektedir. (er-Razî, 2012: XIV/215; Akdemir, 2004:596; Altuntaş ve Şahin, 2011:596) İkincisine göre ise ayet, Hz. Peygamberin bu ayetin nüzulünden sonraki hayatının öncekinden daha iyi olacağını ifade etmektedir. (Mevdudî, 1986: VII/148; Şener vd., 2011: 602; Öztürk, 2013: 850) Her iki anlam da, aralarındaki farka rağmen, teselli fonksiyonunu yerine getirmesi bakımından doğru kabul edilmelidir.

Son örneğimiz ise Müddesir Suresi 5. ayetin (والرجز فاهجر) anlamına dair farklılıktır. Ayetteki “rucz” sözcüğünün bir görüşe göre “sanem, put” anlamını ifade etmesi, diğer bir görüşe göre ise gınahtan kinaye olması (Isfahânî, trs: 188; el-Vahidî, 1995: II/1148) ayetle ilgili anlamlandırmalara da yansımıştır. Çünkü ayet, müfessirlerin tercih farklılıklarını yansıtacak şekilde, aynı doğrultuda ama farklı ifadelerle açıklanmıştır. Bunlardan bazıları; “Seni azaba ve isyana götürecek olan her şeyi terket” (er-Râzî, 2012: XV/502); “Maddi ve manevi kirlerden uzak dur” (Ateş, 1988: X/148) ; “Istrap ve endişeden sıyrıl” (Öztürk, 2013: 811); “Kötü şeylerden uzak dur!” (Akdemir, 2004: 574); “Putlardan uzak dur.” (Şener vd., 2011: 577); “Şirkten uzak dur.” (Altuntaş ve Şahin, 2011: 574) şeklindedir.

Bütün bu örneklerde tercih edilen ihtimale göre aynı sonuca işaret eden değişikliklerin söz konusu olması, öznelliğin anlam zenginliğine katkısını somut bir şekilde göstermektedir. Bu tür öznelliğin etkisini sıfırlamak mümkün görünmese de minimize etmenin yolu, yorumlanan ayet ile ilgili ayrıntıya vukufiyeti sağlayıcı bilgi birikimini artırmaktır. Zira her işte o alanla ilgili belli düzeyde bir ehliyet ve liyakat arandığına göre, Kur'an ayetlerinin tefsir edilmesinde ve yorumlanmasında da bunu sağlayacak birikime sahip olmak bir gerekliliktir. (Dereli, 2009: 68) Çünkü bilgi seviyesi, insanın anlayış ve kavrayış gücünü önemli ölçüde etkilemektedir. Kur'an'ın olduğu çağ ve toplumu tahlil etmek ve tanımak, gerek Kur'an'ın anlaşılmasında gerekse bu uğraştaki sorunların aşılmasında kolaylıklar sağlayacaktır. (Hacımüftüoğlu, 2008: 83) Buna karşın bilgi eksikliği ise, anlayış ve kavrayış gücünü zayıflatacağından anlama ve yorumlamada yanlışlara sebep olacaktır. Zira Kur'an ile ilgili birikimini artırmadan yapılacak bir yorumlama faaliyeti, yorumlayanın ilgi, amaç, niyet, arzu ve daha önceki inançlarıyla az veya çok bağlantılı olacağından öznelliğin en üst düzeyde hatta keyfilikte seyretmesi kaçınılmaz olacaktır. (Jansen, 1999: 10) Her hususta olduğu gibi yorumlama faaliyetinde de boşluğun yeri yoktur. Var olan bilgi boşluğu giderilmezse, bu boşluğun yerini öznel fikirler ve öznel bakış açıları alacaktır. Bu da doğal olarak yapılan yorumu amacından uzaklaştıracaktır.

b. Öznelliğin İhtilaflardaki Etkisi

Kur'an'ın mesajını insanlara aktarırken zaman zaman sembolik dil kullanması, bazı ayetlerinin müteşabih olması, tecrübe imkanı olmayan gaybî konulardan bahsetmesi, kıyamete kadar gelecek bütün insanları muhatap alması gibi özellikleri öznelliği belli oranda mümkün kılmaktadır. (Albayrak, 1998: 150-151) İnsanî faktörler ön plana çıkarılarak bu konularla ilgili bilinçli ve kasıtlı bir şekilde ön yargı ile hareket edilmediği takdirde ortaya çıkan farklılığı doğal kabul etmek ve Kur'an ayetlerinin anlam zenginliği kategorisinde değerlendirmek mümkündür. Ancak ayetlerin yorumuyla ilgili farklılıkların tamamı bu şekilde olmamaktadır. Bazı farklılıklar vardır ki bunlar, farklılıktan ziyade ihtilaf derecesindedir. Çünkü bu tür yorumlarda yorumcu, Kur'an'ı, öznel fikirleri onaylatma aracına, her fikre referans olabilecek bir hakeme ve sahip olunan düşüncüyü onaylayıcı bir nesneye dönüştürmektedir. (Pak, 2005: 210-212) Bunun sonucunda da dilbilimsel ilkelerin, bütünlük ile ilgili

hususların, nüzul ortamı ve sebeplerinin hiçe sayıldığı yorum örneklerine rastlamak kaçınılmaz olmaktadır. Her biri benzerlerini temsil edebilecek¹ nitelikteki şu yorum örnekleri soruna dikkat çekme adına meramımızı açıklayıcı mahiyettedir.

Birinci örneğimiz; kadının kocasına karşı buğzunu, nefretini, itaatkar olmamasını, başkaldırmasını ifade eden (İsfahânî, trs.: 493) nüşuz durumu vuku bulduğunda, kocanın ne yapması gerektiği ile ilgili yaptırımların ele alındığı Nisa 4/34. ayettir. Bu ayette evlilik hayatında huzurun kaybolmasına sebep olacak “nüşûz” durumunda kocaya şu yaptırımlar önerilmektedir. İlk olarak öğüt verme/nasihahat etme (فِعْظُوهُنَّ), ikinci olarak yataklarını ayırma (وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ) ve son olarak da vurma (وَاضْرِبُوهُنَّ) emredilmektedir. Bir şeye elle, sopayla, kılıçla ve benzeri şeyle “vurma” anlamına gelen (ضَرْبٌ) fiili, bu ayette nasıllığı tartışılrsa da, başka çare kalmadığından dolayı evlilik hayatını kurtarmak için son yaptırım olarak sunulmaktadır. Sıraya riayet etmenin gerekliliği de (er-Razî, 2012: V/312) düşünüldüğünde, ayette, vurma teşvik edilmemekte bilakis ötelenerek kapsamı daraltılmaktadır. Durum böyle olmasına karşın, ilk iki tavsiye görmezden gelinerek, “vurma” fiili sanki ilk yaptırımmış gibi, bunun modern dönem hayat gerçekleriyle bağdaştıramayan bazı meal sahipleri, ayetin iç bağlamını ve dilbilimsel ilkeleri göz ardı ederek zorlama tercihlerde bulunmaktadırlar. Ayetten kastedileni ortaya koymaktan ziyade kabul ettikleri anlamı ona yükleme izlenimi veren bu tercihlere göre “vurun” emri, “evden çıkarın/buldukları yerden başka yere gönderin!” (Öztürk, 2013: 98), “onlarla cinsel ilişki kurun” (Atay, 2008: 83) şeklinde anlamlandırmaktadırlar.

İkinci örneğimiz ise Maide Suresi 54. ayet ile ilgili yorumlardır. Bu ayette Allah Teala, “Ey iman edenler Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah böylelerinin yerine öyle bir kavim (بِقَوْمٍ) getirir ki Allah onları sever onlar da Allah'ı sever ....” buyurmaktadır. Bu ayetteki kavim ile kastedilenin kimler

¹ Kur'an ayetlerini yorumlamada öznelliğin ne tür farklılıklara yol açtığını somutlaştıracak bu örnekler benzer nitelikteki birçok örneği temsil edecek mahiyettedir. Çalışmada tekrara düşmemek adına 4 ile sınırlandırdığımız bu örneklerin benzerleri için bkz. Öztürk, 2015: 13-184; Kırca, 2014: 7-24.

olduğu ile ilgili birkaç görüş zikredilse² de iki görüş öne çıkmaktadır. Bunlardan birine göre bu kavim mürted kabilelerle savaşan Hz. Ebubekir ve askerleridir. (er-Râzî, 2012: VI/236; el-Vâhidî, 1995: I/324) İkincisine göre ise, kavim, Hz. Ali ve Ashabıdır. (Tabersî, 1414/1994: III/343) Geleceğe ait bir ifade olmasına ve bu ayete muhatap olanların Hz. Ebubekir ve Hz. Ali de dahil bütün ashab olmasına karşın, yerine gelenlerin Hz. Ebubekir ile askerleri veya Hz. Ali ile ashabi olmasının tek gerekçesi mezhebî taassuptur. Zira kavim ile kastedilenin kim olduğuna dair savunulan bu iki görüşte de ideolojik yaklaşım belirleyici olmuştur. Çünkü her iki görüş de mezhebî kabul doğrultusunda kendi grubunun haklı ve doğru, ötekini ise yanlış ve hatalı olduğunu kanıtlama çabasının bir sonucudur. (Çalışkan, 2003: 142) Bu da ilkesel hareket tarzı yerine kendine destek ve görüşüne delil arama amacıyla Kur'an'a yönelmenin ne tür sonuçlar doğurduğunu bariz bir şekilde göstermektedir.

Üçüncü örneğimiz ise Maide Suresi 110. ayetin (وتكلم الناس في المهد و كهلا) ibaresindeki (كهلا) kelimesinden hareketle yapılan yorumlardır. Saçına kırılık ve aklık karışmış kimse (Isfahânî, trs.: 442) için kullanılan ve yaşça kemale ermeye/yetişkinliğe (Râzî, 2012: IV/265) işaret eden bu kelime, Hz. İsa'nın beşikte insanlarla konuşması, Allah'ın izniyle körleri ve cüzzamlıları iyileştirmesi, ölüleri diriltmesi gibi mucizelerinin anlatıldığı ayetin içerisinde geçmektedir. Dolayısıyla anlamlandırma bu doğrultuda yapılmalıdır. Ancak Hüseyin İbn Fadl el-Becelî'ye göre كهلا kelimesinin bu ayette kullanılmasından maksat, Hz. İsa'nın ahir zamanda semadan inerek insanlarla konuşup Deccal'i öldürmesinde işarettir. (Râzî, 2012: IV/266) Beydâvî'ye göre de bu, Hz. İsa'nın nüzulünün delilidir. (Beydâvî, 2003: I/288) Kelimenin lafzından ve bağlamından böyle bir sonuca ulaşmak mümkün olmadığı halde kelimeyi nüzûlü İsa'ya delil kabul etmek sahip olunan kabulün anlama ve yorumlamayı nasıl yönlendirdiğini açık bir şekilde göstermektedir.

Dördüncü örnek ise, Hz. İbrahim'in, Allah Teâlâ'dan kalbinin mutmain olması için ölüleri nasıl dirilteceğini göstermesini talep etmesine cevap ifade eden, Bakara 260. ayet ile ilgili bazı yorumlardır. Bu ayette Hz. İbrahim'den 4

² Bunların Hz. Ebubekir ve askerleri, ensar, Yemenliler, İranlılar ve Hz. Ali olduğuna dair görüşler için bkz. er-Râzî, 2012: VI/236-237.

kuş alıp onları kendisine alıştırdıktan sonra her dağın başına o kuşlardan birer parçayı koymasını istenmektedir. Ölülerini nasıl dirilttiği sorusuna cevap mahiyetinde de kesilip parçalara ayrılan bu kuşları çağırdığı zaman uçarak kendisine geleceği Hz. İbrahim'e bildirilmektedir. (Râzî, 2012: IV/42) Burada mesajın ne olduğu açık bir şekilde anlaşılmasına karşın bazı tefsirlerde mesajı gölgeleyecek şekilde ayrıntılara ve işari yorumlara gidilmektedir. Örneğin Râzî'nin tefsirinde İbn Abbas'tan rivayetle bu dört kuşun tavus, kerkenez, karga ve horoz olduğu ifade edilmektedir. Bu hayvanların seçilmesi üzerinden de tavusun insanın kalbindeki ziynet, makam ve yükselme hırsını, kerkenezin yeme hırsını, horozun şehvet düşkünlüğünü ve karganın ise derleyip toplama hırs ve ihtirasını temsil ettiği iddia edilmektedir. (Râzî, 2012: IV/42-43) Buna benzer bir yorum da Âlusî tarafından yapılmaktadır. O da ayetin anlamını açıkladıktan sonra dört kuşun bedende bulunan akıl, kalb, nefis ve ruha işaret ettiğini ileri sürmektedir. (Alusî, 1420/1999: III/43) Yapılan bu yorumlarda hem dilbilimsel ilkelere hem de bağlamsal unsurlara riayet edilmediği anlaşılmaktadır. Çünkü kişisel bir tercih olmaktan öteye geçmeyecek bu yorumlarda niçin bu anlamın verildiği ve bu anlama nasıl ulaşıldığı sorularına alınacak cevap "bu, bana göre böyledir" den öteye geçmeyecektir.

Ayetleri doğru anlama amacından ziyade daha önce kabul edileni Kur'an'a onaylatma ve savunulan görüşe kılıf bulma izlenimi veren ve özelliğinin etkilerinin en zirvede görüldüğü bu örneklerin geri planında ise, şu iki etken rol oynamaktadır.

Bunlardan birincisi rasyonalizasyondur. Zira rasyonalizasyonun olumlu manada "olaylara akli bir perspektiften yorum ya da açıklama getirme" anlamının yanında "eylemleri haklı kılmak veya anlaşılır hale getirmek için sahte ya da düzmece açıklamalar üretme" anlamı da bulunmaktadır. (Cevizci, 2005: 1403) Bir başka tanımda ise, rasyonalizasyon, "akla uygun olmayanı veya akla uygun olmadığı var sayılanı, akla uygun hale getirme eyleminin adıdır." (Kırca, 2010: 264) Rasyonalizasyona daha çok bilimsel veriler, doğal olaylar, hayata geçirilmiş dini bilgiler ve sosyo-kültürel normlar ile ayetler arasındaki içerik çelişkilerini akla uygun hale getirme (Kırca, 2010: 250) amacının bir sonucu olarak başvurulmaktadır. Çelişkileri ortadan kaldırma olumlu bir tutum olarak kabul edilse de takdir ve tercihin ayetlerden yana değil de bilimsel gelişmeler, doğal olaylar, güncel değerler, dini bilgiler ve normlar lehine kullanılması ve ayetlerin bunlara uydurulmaya çalışılması kastedilmeyen

anlam ve yorumlara sebep olmaktadır. Çünkü bu yaklaşım, ayetten kastedilen anlamın tespiti amacını ve bu amaca hizmet edecek yöntemi devre dışı bırakmaktadır. Ayette kastedilen anlam yerine yorumcunun yani öznenin daha önceden belirlediği veya kabul ettiği anlamı ayete yükleme amaçlanmaktadır. Bu durum, dövme emri ile ilgili yapılan yorumlarda açık bir şekilde gözlemlenmektedir.

Bu etkenlerden ikincisi ise, mezhebî taassuptur. Taassup, belli bir eğilime körü körüne bağlanma, bağlandığı şeyin yanlış olduğu delillerle ispat edilse dahi gerçeği reddetme katılığı anlamına gelmektedir. (Hökelekli, 2006: IV/1897) Akıl ve delilden çok duygu ve tutkunun ön planda olduğu taassubun mezhep bağlamındaki karşılığı ise mezhebî taassuptur. Kur'an yorumunda probleme sebep olan hususlardan belki de en tehlikelisi mezhebi taassuptur. Zira bu durumda özneliğin hâkimiyetinden dolayı akıl ve dikkate alınması gereken ilkeler devre dışı kalmaktadır. Duygular ve hisler ön plana çıkmaktadır. Bu tür hissî yaklaşımlarda ise, kişiler önceden kabullendikleri sonuçlara ulaşmaktadırlar. (Albayrak, 1996: 58) Geçmişten beri yaşanan süreçte bu türden örnekler rastlanmıştır. Tarih içinde siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel gelişmeler ve değişimler İslam toplumunda farklılaşmayı doğurmuştur. Bu farklılaşmalar neticesinde ortaya çıkan fırkalar giderek kendi kanaat, inanç ve kabullerinin daha doğru olduğunu anlatabilmek için Kur'an metnine başvurmuşlardır. Hemen her fırka, kendi fikrini adeta Kur'an'a onaylatma çabası içine girmiştir. Aslında böyle bir tutum, gerçek manada Kur'an'ın anlaşılması ve yorumlanması çabası olarak da nitelendirilemez. Çünkü Kur'an'ın doğru anlaşılmasının temel şartlarından biri, Kur'an'ı yorumlayanların önyargılarından kurtulmalarıdır. Böyle bir tutum, temel ahlaki bir gerekliliktir. Bu ihlal edildiği takdirde önyargılardan vazgeçebilme ve tarafgirlikten kurtulabilme arzusu devre dışı kalmaktadır. (Albayrak, 1998: 151-152; Demirci, 2009: 50-51) Bunun sonucunda da yoruma konu olan ilahi hitabın kime ne dediğinden, neyi niçin söylediğinden, ilk muhatap kitlenin ondan ne anladıklarından tamamen uzak bir yaklaşımla dilsel verileri ve nüzul ortamını dikkate almaksızın Kur'an'ı adeta boşluğa inmiş bir metin gibi algılayan ve buna bağlı olarak nasslara her türlü anlamı yüklemeyi mübah sayan son derece öznel, keyfi ve yöntemsiz bir yorum tarzı ortaya çıkmaktadır. (Demirci, 2006: 164-165)

Bu iki etkenden dolayı ortaya çıkan ihtilafların giderilmesinde yeni bilgilerin sonucu değiştirmesi çok da mümkün gözükmemektedir. Zira bu tür yorumlarda olması gereken yöntem devre dışı bırakılmış, yerine yeni yöntemler ihdas edilmiştir. Kişisel çıkarlar, objektifliğin terk edilmesinde etkin rol oynamaktadır. Bunun neticesinde ortaya konan yorumlar ise, metnin veya sözün vermek istediğini tespit etme amacından ziyade sahip olunan kabulü, peşin hükmü metne onaylatma amacını taşıdığından bunların kabul edilmesi mümkün değildir. Böyle bir yaklaşım, sonucu ve sınırı kestirilemeyen anlamalara kapı aralar. Günün şartlarına göre güncel bağlam belirleyici hale gelir. Yöntem ve amaç devre dışı kalacağından ilke bazlı hareket tarzı ortadan kalkar. Bunun sonucunda da dikkate alınması gereken bilginin yerini “işe yarayan” bilgi alır. Çünkü önyargılarıyla hareket eden yorumcunun bu şekildeki yaklaşımı aynaya bakan bir insanın orada kendini görmesine benzemektedir. şu halde Kur'an, kendisine bakılan bir aynadan ziyade insanın önünü aydınlatan bir fener gibi olmalıdır. (Pak, 2005: 217) Bunun için de Kur'an, kastedilene tespit amacıyla ilkeleri belirlenmiş bir yöntem çerçevesinde yorumlanmalıdır.

ÖZNELLİğİ AZALTMADA TEMEL PRENSİPLER

Ayetlerin yorumunda öznelliğin tamamen ortadan kaldırılması mümkün olmamakla birlikte şu da unutulmamalıdır ki, ne nass, eli kolu bağlı bir nesnedir; ne de yorumcu özgür, bağımsız bir öznedir. Bu yüzden nass, dilsel ve bağlamsal verilerine bakılmaksızın, bağlamı dikkate alınmadan yorumcunun kişisel isteklerine hizmet eden bir araca dönüştürülmemelidir. (Erten, 2002: 37; Erten, 2011: 17) Ayetler adeta yorumcunun elindeki oyun hamuru konumuna düşürülmemelidir. (Çalışkan, 2003: 143) Dolayısıyla yorumun, mesajın anlaşılması ve hayata doğru bir şekilde tatbikinin en önemli aracı olduğu göz ardı edilmeden yorum sürecinde şu prensipler yerine getirilmelidir;

1. Yapılan yorumun altyapısı oluşturulmalıdır. Yorum, sağlam temellere yani yeterli bilgiye dayanmalıdır. Çünkü eksik bilgi, yorum üzerindeki öznelliği ve ilkesizliği artırmaktadır. Bu yüzden Kur'an yorumuna girişecek kimse, onunla ilgili ön bilgileri kazanmalıdır. Kur'an'ın indirilişini, indiği dönemin şartlarını, metin olma sürecini, dilini, üslubunu bilmelidir. Çünkü yorumda bilgi boşluğunun yeri yoktur. Bilgi boşluğu yorumu kişisel düşünceler ve özel fikirlerin oyuncağı haline getirecektir. Bu da yapılan yorumu amacından uzaklaştıracaktır. Unutulmamalıdır ki, önyargılı olmanın anlama ve yorumlama

önündeki önemli bir problem olmasına karşın; önbilgiye sahip olmak, anlama ve yorumlamaya yardımcı bir unsurdur.

Yoruma girişmeden önce yeterli donanımın sağlanması, hangi ayetlerin yorumlanması gerektiği ile ilgili doğru tercihe de katkı sağlayacaktır. Zira bütün ayetlerin değil, ancak kastedilenin ne olduğu hususunda nisbi bir kapalılık bulunan ayetlerin yorumlanmasından söz edilebilir. Zira yorumcu, ancak nass kendi başına kendinden bekleneni yerine getiremediği zaman devreye girer ve konuşur. (Erten, 2013: 17) Bu yüzden her daim aynı şekilde anlaşılan ve anlaşılması gereken “ölçü ve tartıyı adaletle yapın” (el-En’am 6/152); “Zinaya yaklaşmayın” (el-İsrâ 17/32) gibi ayetlerin yoruma konu olması mümkün değildir. Buna göre yorumlanacak ayetlerin belirlenmesinde ölçü; ne dediğinin değil de ne demek istediğinin tespitidir. Bu anlamda şu da vurgulanmalıdır ki, Kur’an’ın yorumlanması tabiri doğru bir tabir değildir. Bunun yerine ayetin ya da ayetlerin yorumlanması tabiri daha doğru bir tabirdir.

2. Ayetin niçin yorumlanacağı sorusu cevapsız bırakılmamalıdır. Zira ayetin zihinde var olanı onaylatmak için mi yoksa kastedilen anlamın tespiti ve paylaşımı için mi yorumlanacağı, sonucu doğrudan etkilemektedir. Sonuca etkisi bakımından yorumlamada bu sorunun cevabı yani amaç çok önemlidir. Çünkü usûl açısından doğru yorumun ilk adımı yorumlamadaki niyettir; yorumun niçin yapıldığıdır. Yorumun söylenen bir sözü veya yazılı bir metni aktüelleştirmek için yapıldığı (Özcan, 2000: 234) dikkate alınarak, ayetler, anlaşılması ve hayatla ilişkilendirilmesi hususunda kapalılığın giderilmesi ve ne demek istediğinin ortaya konması için yorumlanmalıdır. Çünkü ancak bu amaç doğrultusunda metindeki kelime kendini çevreleyen belirtilere açılır, görünen anlam kastedilen anlama doğru yön değiştirir. Kastedilen anlamın keşfi neticesinde de ilahi mesajın ferdi, ictimai hayata taşınması sağlanır ve yaşanan hayatla Kur’an’ın irtibatı kurulmuş olur.

3. Yorumun nasıl yapılacağı belli olmalıdır. Yani yorum için özneliği minimize edici bir yöntem belirlenmeli ve yorum, o yöntem doğrultusunda yapılmalıdır. Esasında metne sadık kalmak, kapsamlı bir araştırma yapmak ve sağlam verilere dayanmak suretiyle yapılan her türlü yorum meşru ve makbul görülse de bu meşruiyet ve makbullüğün derecesi belli bir sistem dâhilinde daha yüksek olmaktadır. Sistemliliğin en önemli göstergeleri ise, dilbilimsel ilkeler

ve bağlamsal unsurlara riayet etmektir. Zira anlama ve yorumlamada ilk adım daima dilbilimsel analiz olmalıdır. Yorumcu ilk olarak “metin ne demektir?” sorusuna cevap arayarak dilbilimsel ilkeler çerçevesinde, ayette geçen her bir sözcüğün hangi anlamı ifade ettiğini tespit için metnin literal yapısını analiz etmelidir. Ancak bu analiz tek başına yeterli değildir. Çünkü bir ayeti anlamak ve yeni anlamlar üretme adına yorumlama faaliyetine girişmek için sadece kelime bilgisi yeterli değildir. (Tiyek, 2015: 11-12) Bu yüzden, “Metin ne demek isitiyor” sorusuna da cevap aranmalıdır. Bu cevap arayışında da en önemli unsur bağlamdır. Her bir metnin kendi zamanının dilinde ve kendi tarihi bağlamında konuştuğu (Bultmann, 2006:309) gerçeği, dil kadar bağlamın da önemli olduğuna dikkat çekmektedir. Öyleki, bağlam, dilin ve metnin varlık kazandığı zemindir. (Cündioğlu, trs.: 17) Dolayısıyla bir metinde geçen kelimelerin birbirleriyle ve cümlelerle, cümlelerin metnin geneliyle, konusuyla ve amacıyla ilişkisini yansıtan iç bağlam ve metnin oluştuğu tarihsel ve kültürel şartları yansıtan dış bağlam (Güven, 2005: 257-274) mutlaka dikkate alınmalıdır.

4. Yorumun kime yapıldığı göz ardı edilmemelidir. Zira bundan önce dikkat çekilen hususlarda, istenen başarının elde edilebilmesi için, yorumun kim için yapıldığı da unutulmamalıdır. Ayetten çıkarılabilecek mesaj ve muhatap için ayeti anlamlandıracak bir yorum yapmaya özen gösterilmelidir.

5. En sonunda da hem özneliğin etki derecesini hem de dikkat çekilen bu ilkelere riayet edilip edilmediğini tespit için, yorum sahibi yapmış olduğu yorum neticesinde şu sorulara tam ve doğru cevaplar verebilmelidir.

Bu yorumu niçin yaptın?

Bu yoruma nasıl ulaştın?

Bu yoruma gerekçelerin nelerdir?

Yorumcu bu sorulara doğru ve doyurucu cevaplar vermek yerine kısa yoldan “bu bana göre böyledir” demeyi tercih ediyorsa o yorum doğru bir yorum değildir. Çünkü böyle bir yorumda metodik hareket tarzı ve dikkate alınması gereken bilgi ve ilkeler devre dışı kalmış ve öznel bir biçimde dileyenin dilediği şekilde Kur'an'ı konuşturmasına kapı aralanmıştır.

SONUÇ

Her yorumda muhtemel olan ve anlam zenginliğine bir katkı olarak görülen öznelğin olağan seviyede kalabilmesi ve yorumcunun keyfi davranmaması için bazı ilkeler göz ardı edilmemelidir. Bu ilkeler; yorumun yeterli birikime dayanması, kastedilen anlamı tespit amacıyla yapılması ve bir yöntemin takip edilmesidir. Kısacası neyin, niçin ve nasıl yorumlanacağı sorularına cevap aranmalıdır. Daha sonra da elde edilen cevaplar doğrultusunda uygulama safhasına geçilmelidir. Bu safhada yorumlanan ayetle ilgili dilbilimsel ilkeler ve bağlamsal unsurlardan oluşan objektif bilgiler kullanılmalı ve kastedilen anlamı

tespit amacından ödün verilmemelidir. Bunlara riayet edilmesi yorumun yönünü ayetten muhataba doğru çevirecek ve ulaşılan sonuç ayetten kastedilen anlam olacaktır. Aksi takdirde yani metodik hareket tarzının prensipleri durumundaki bu ilkeler gözetilmediği zaman ayet, yorumcunun ona yüklediği anlamın taşıyıcısı konumuna indirgenecektir. Yani yorumun yönü ayetten muhataba değil muhataptan ayete doğru olacak ve ortaya konan sonuç, ayetten tespit edilen değil ayete yüklenen anlam olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akdemir, Salih (2004), *Son Çağrı Kur'an*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- Albayrak, Hâlis (1996), *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine (Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri)*, Şûle Yayınları, İstanbul.
- Albayrak, Hâlis (1998), *Tefsir Usûlü*, Şule Yayınları, İstanbul.
- Altuntaş, Halil ve Muzaffer Şahin (2011), *Kur'an-ı Kerim Meali*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara.
- el-Âlûsî, Ebû's-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd b. Abdullâh b. Mahmûd (1420/1999), *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut.
- Atay, Hüseyin (2008), *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Çevirisi*, Atay ve Atay Mim. İnş. Yay., Ankara.
- Ateş, Süleyman (1988), *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul.
- el-Beydâvî, Ebû Saîd Nasırüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed (1424/2003), *Tefsîru'l-Beydâvî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Birand, Kâmiran (1960), *Mânevi İlimler Metodu Olarak Anlama*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Bultmann, Rudolf (2006), "Ön Kabuller Olmaksızın Yorum Mümkün mü?", (Çev:Hafsa Fidan), *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt VI, Sayı 3, Samsun, ss.307-314.
- Cevizci, Ahmet (2005), *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul.
- Cündioğlu, Dücane (trs.) *Anlamın Tarihi*, Kitabevi, İstanbul trs.
- Cündioğlu, Dücane (trs.) *Anlamın Buharlaşması ve Kur'an*, Kitabevi, İstanbul.

- Çalışkan, İsmail (2003), *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- Demir, Şehmus (2001), “Değişim Süreci Açısından Kur’an Yorumu Üzerine”, *İslamiyât*, Cilt IV, Sayı 4, Ankara, ss.217-225.
- Demirci, Muhsin (2006), *Konulu Tefsire Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Demirci, Muhsin (2009), *Tefsire Giriş*, İSAM Yayınları, İstanbul.
- Dereli, Muhammed Vehbi (2009), *Tefsirde Yanılgı Sebepleri ve Bunlardan Korunma Yolları*, Fecr Yayınları, Ankara.
- Doğan, Hüseyin (2011), “Kur’an’ın Kendine Özgü Yorumbilim Metodolojisi: Te’vîl”, *Sakarya Ü.İ.F.D.*, Cilt XIII, Sayı 23, ss.171-181.
- Erten, Mevlüt (2002), “Kur’an’a Yaklaşımında Bilgi Yorum İlişkisi”, *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl 6, Sayı 10, ss.27-40.
- Erten, Mevlüt (2011), *İslam Tefsir Geleneğinde Öznellik*, Araştırma Yayınları, Ankara.
- Erten, Mevlüt (2013), *Nass-Yorum İlişkisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- Erten, Mevlüt (2013b), “Kur’an ve Yorum”, *Gümüşhane İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl 2, Cilt 2, Sayı 3, ss.1-22.
- Güven, Şahin (2005), *Kur’an’ın Anlaşılması ve Yorumlanmasında Çokanlamlılık Sorunu*, Denge Yayınları, İstanbul.
- Hacımuftuoğlu, Halil (2008), *Kur’an Tercümelelerinde Yöntem Sorunu*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Hökekleli, Hayati (2006), *İslam’da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi* (Ed: İbrahim Kafi Dönmez), İFAV, İstanbul.
- el-İsfahânî, er-Rağıb (trs), *el-Müfredât fi Garibi’l-Kur’ân* (thk: Muhammed Seyyid Keylânî), Dâru’l-Ma’rife, Beyrut.
- Jansen, J.J.G. (1999), *Kur’an’a Yaklaşımlar* (Çev: Halilrahmân AÇAR), Fecr Yayınları, Ankara.
- Kara, Mustafa (2001), “Tarikatların Din Söylemi Olabilir mi?”, *İslamiyât*, Cilt IV, Sayı 4, Ankara, ss.213-216.
- Kılıç, Sadık (1996), “Nesnellikle Öznellik Arasında Yorum”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1-2-3-4, İstanbul.
- Kırca, Celal (1997), *Kur’an ve Bilim*, Marifet Yayınları, İstanbul.
- Kırca, Celal (2010), *Hayatın İçinde Hayatla Birlikte Kur’an’ı Anlama*, Marifet Yayınları, İstanbul.
- Kırca, Celal (2014), “Kur’an’ı Anlama Sorunları ve Yöntemleri”, *Bilimname*, 2014/1, Sayı 26, Kayseri, ss.7-24.
- el-Mevdûdî, Ebu’l-Alâ (1986), *Tefhîmu’l-Kur’ân*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Özcan, Zeki (2000), *Teolojik Hermenötik*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Öztürk, Mustafa (2013) *Kur’an-ı Kerim Meali (Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri)*, Düşün Yayıncılık, İstanbul.

- Öztürk, Mustafa (2015), *Cumhuriyet Türkiye'sinde Meal ve Tefsirin Serencamı*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- Öztürk, Yaşar Nuri (2013), *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali*, Yeni Boyut Yayıncılık, İstanbul.
- Paçacı, Mehmet (2010), *Kur'an'a Giriş*, İSAM Yayınları, İstanbul.
- Pak, Zekeriya (2005), *Allah-İnsan İletişimi*, İlahiyât, Ankara.
- er-Râzî, Fahrüddîn (1433/2012), *Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtihu'l-Ğayb)*, Thk: Seyyid İmrân, Dâru'l-Hadîs, Kahire.
- Şener, Abdülkadir vd., (2011), *Yüce Kur'an (Açıklamalı-Yorumlu Meâli)*, Tibyan Yayıncılık, İzmir.
- et-Taberî, Muhammed b. Cerîr (1423/2002), *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Dâru İbn Hazm/Dâru'l-A'lâm, Beyrût/Ürdün.
- et-Tabersî, Ebu Ali el-Fadl b. el-Hasan (1414/1994), *Mecmau'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut.
- Tatar, Burhanettin (2001), "Kuran'ı Yorumlama Sorunu", *Y.Y.Ü.İ.F. Kur'an ve Dil-Dilbilim ve Hermenötik Sempozyumu*, Van.
- Tiyek, Fatih (2015), *Kur'an'ı Anlamada Bağlamın Rolü ve Meallerdeki Bağlamsal Sorunlar*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- Türk Dil Kurumu (1998), *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- el-Vâhidî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali (1426/2005), *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Dâru'l-Kelam/Dâru's-Şâmiyye, Dimesşk/ Beyrût.
- ez-Zehebî, Muhammed Huseyn (1426/2005), *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Daru'l-Hadîs, Kahire.
- ez-Zerkeşî, Muhammed b. Abdillâh (1422/2006), *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kurân*, Dâru'l-Hadîs, Kahire.

